22/03/2019

Κυριακές Τεσσαρακοστής: Οδοδείκτες Βασιλείας Ουρανών

/ Γνώμες

Γεώργιος Ν. Μανώλης, Αρχισυντάκτης Ενότητας Ορθοδοξία – Πεμπτουσία

(Η διαμόρφωση του λειτουργικού κύκλου των Κυριακών)

Στην Αρχαία Εκκλησία η Μεγάλη Τεσσαρακοστή αφενός μεν ήταν η περίοδος προπαρασκευής των κατηχουμένων για την βάφτιση τους το βράδυ του Μεγάλου Σαββάτου και αφετέρου, ήταν και είναι η περίοδος ή μάλλον ο καιρός της μετανοίας, κατά την διάρκεια του οποίου εντείνεται και οι αγώνες κατά των παθών και των πειρασμών, μία ευκαιρία πνευματικής αναγέννησης και ανάτασης εν όψει της εορτής της Αναστάσεως του Κυρίου.

Στην περίοδο της Μεγάλης Τεσσαρακοστής, από λειτουργικής απόψεως, μπορούμε να διακρίνουμε μία σειρά λειτουργικών παραδόσεων διαφόρων εποχών και διαφόρου προελεύσεως, άλλα προερχόμενα από την ιεροσολυμίτικη παράδοση και

άλλα από την κωνσταντινουπολίτικη. Με τη πάροδο του χρόνου και τις προσθήκες ή μεταβολές βλέπουμε τα παλαιά στοιχεία άλλα να διατηρούνται και άλλα να υποχωρούν και να διακρίνονται μόνο ίχνη τους, ενώ τα νεώτερα στοιχεία επικρατούν αλλά και αναμιγνύονται με τα παλαιότερα.

Παρόλα αυτά η υμνογραφία του Τριωδίου και ο εορτολογικός κύκλος μας αποκρυσταλλώνουν και καθορίζουν το περιεχόμενο της περιόδου αυτής. Η Μεγάλη Τεσσαρακοστή είναι ο καιρός της μετανοίας συνδυαζόμενος με τη νηστεία, η οποία σύμφωνα με τον άγιο Ιωάννη Δαμασκηνό, έστιν εκ του παρά φύσιν εις το κατά φύσιν και εκ του διάβολου προς τον Θέον επάνοδος δι’ ασκήσεως και πόνων. Ταυτόχρονα αυτή η περίοδος είναι και μία περίοδος ανάτασης πνευματικής.

Η Α΄ Κυριακή των Νηστειών της Μεγάλης Τεσσαρακοστής είναι γνωστή ως Κυριακή της Ορθοδοξίας. Η εορτή της Ορθοδοξίας καθιερώθηκε το 843, από τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Μεθόδιο εις ανάμνηση της «αναστηλώσεως των αγίων εικόνων». Από την μελέτη όμως των παλαιών χειρόγραφων κωδίκων συνάγεται το συμπέρασμα πως κατά την Κυριακή αυτή παλαιότερα, προ της καθιερώσεως της εορτής της Ορθοδοξίας, εορταζόταν και η μνήμη των αγίων προφητών Μωυσέως, Ααρών και των λοιπών προφητών σε συνάρτηση προς το θέμα της προ αυτής Κυριακής, που είναι η πτώση των πρωτοπλάστων. Αυτό διασώζεται και στην ασματική διάταξη της Α΄ Κυριακής των Νηστειών, όπως φαίνεται μέσα από τα δύο πρώτα στιχηρά του εσπερινού, το δοξαστικό της λιτής και το δοξαστικών των αίνων και μερικά ιδιόμελα που ψάλλονται τις καθημερινές, καθώς η αναγιγνωσκομένη αποστολική περικοπή και το Αλληλουάριο της μνημονεύουν τον Μωυσή και τον Ααρών και αναφέρεται στους αγώνες και τα πάθη των προφητών. Τέλος και αυτή η ευαγγελική περικοπή με τη συνάντηση του Χριστού με τον Φίλιππο και τον Ναθαναήλ, ομιλεί για την αναγνώριση του Χριστού ως του Μεσσία για τον οποίον μίλησαν οι προφήτες.

Κατά την Β΄ Κυριακή των Νηστειών τιμάται η μνήμη του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά. Η εορτή αυτή καθιερώθηκε το 1368, από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, Φιλοθέο αλλά στα χειρόγραφα του Τριωδίου την ακολουθία του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά την βρίσκουμε μετά το 1519. Αντί της μνήμης του Γρηγορίου του Παλαμά, τα παλαιότερα χειρόγραφα αναφέρουν είτε την μνήμη των αγίων του Μηναίου, είτε την μνήμη της μετανοίας του τελώνου ή του ασώτου υιού, αν και του τελώνου την συναντούμε και την Γ΄ Κυριακή των Νηστειών. Με αυτή την αναφορά αποδεικνύεται ότι παλαιότερα κατά την Β΄ Κυριακή των Νηστειών γινόταν ειδική μνεία της μετανοίας του ασώτου. Μάλιστα τα ιδιόμελα της εβδομάδας αυτής είναι όλα εμπνευσμένα από την παραβολή του ασώτου υιού.

Η Γ΄ Κυριακή των Νηστειών, γνωστή ως Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως,

μνημονεύεται σε χειρόγραφο της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης του 13ου αίωνα. Την πρώτη πληροφορία περί της εορτής της Σταυροπροσκυνήσεως την βρίσκουμε στην Τάξη του Κωνσταντίνου του Πορφυρογεννητου(912-950), αλλά μέχρι τον 12ο και 13ο αιώνα ήταν ιδιαίτερη γιορτή της Εκκλησίας της Αγίας Σοφίας και εν συνεχεία βλέπουμε να γενικεύεται η εορτή αυτή.

Στο τυπικό της Εκκλησίας της Αγίας Σοφίας από τον 9ο και 10ο αιώνα βρίσκουμε την γιορτή της Σταυροπροσκυνήσεως, την Τετάρτη και όχι την Κυριακή της τρίτης εβδομάδας. Κατά τον 12ο αιώνα, η γιορτή μετατέθηκε την Κυριακή, για να διακρίνεται από την όλη εβδομάδα, και από την εποχή εκείνη καθιερώθηκε σε όλη την Εκκλησία. Την Γ΄ λοιπόν Κυριακή κυριαρχούσε το θέμα της μετανοίας του τελώνη με κέντρο την ανάγνωση της ευαγγελικής περικοπής με την παραβολή του τελώνου. Σήμερα μόνο το δοξαστικό των αίνων και πολλά ιδιόμελα μας υπενθυμίζουν τη παραβολή του τελώνου.

Η Κυριακή της Δ΄ των Νηστειών είναι αφιερωμένη στον άγιο Ιωάννη τον Σιναΐτη, συγγραφέα της Κλίμακος. Η γιορτή του αγίου Ιωάννου της Κλίμακος μετατέθηκε στην τέταρτη Κυριακή της Τεσσαρακοστής από τον ακίνητο εορτολογικό κύκλο, καθώς η Εκκλησία τιμά την μνήμη του την 30η Μαρτίου. Η πρώτη αναφορά του εορτασμού του την τετάρτη Κυριακή εμφανίζεται σε χειρόγραφο της Ι. Μ. Μονής Βατοπαιδίου του 13ου αιώνα. Η γιορτή αυτή εξακολουθεί να εμφανίζεται σε πολλά χειρόγραφα από τον 14ο αιώνα. Πριν την μνήμη του αγίου Ιωάννου της Κλίμακος την Δ΄ Κυριακή των Νηστειών γινόταν μνεία της παραβολής του καλού Σαμαρείτη, όπως αποδεικνύεται και από τα παλαιότερα χειρόγραφα, τα οποία μαζί με τον κανόνα του Αγίου στον Όρθρο περιέχουν και ύμνους εμπνεόμενους από τη παραβολή του καλού Σαμαρείτη στους οποίους παρομοιάζουν την τραυματισμένη από τις αμαρτίες ανθρωπότητα με τον άνθρωπο που έπεσε στα χέρια των ληστών, η οποία χρήζει θεραπείας εκ μέρους του Σωτήρος, του οποίου σύμβολο είναι ο Καλός Σαμαρείτης.

Για την Ε΄ Κυριακή των Νηστειών, αφιερωμένη στην οσία Μαρία την Αιγυπτία, ισχύει ότι και στην περίπτωση της εορτής του αγίου Ιωάννου της Κλίμακος, καθώς και αυτή μετατέθηκε στην πέμπτη Κυριακή της Τεσσαρακοστής από τον ακίνητο εορτολογικό κύκλο, καθώς η αγία τιμάται από την Εκκλησία την 1η Απριλίου. Πριν της μνήμης της οσίας Μαρίας της Αιγυπτίας, την Κυριακή αυτή η υμνολογία της ημέρας, όπως αποδεικνύεται από τα παλαιότερα χειρόγραφα του Τριωδίου είχε ως κύριο θέμα την παραβολή του πλουσίου και του φτωχού Λαζάρου, γεγονός που γίνεται κατανοητό και μέσα από το ισχύον τυπικό του Τριωδίου, καθώς προ του κανόνος της οσίας Μαρίας της Αιγυπτίας περιέχεται και έτερος, ο οποίος αναφέρεται στην σχετική παραβολή. Η πρώτη αναφορά του εορτασμού της Μαρίας

της Αιγύπτιας κατά την Ε΄ Κυριακή των Νηστειών, εμφανίζεται σε χειρόγραφο του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων κατά το έτος 1201 και εξακολουθεί να εμφανίζεται σε πολλά άλλα χειρόγραφα.

Η αντικατάσταση των αρχικών θεμάτων με τα νεότερα έγινε σταδιακά και κυρίως στην Κωνσταντινούπολη από τον 6ο αιώνα μέχρι τον 14ο αιώνα. Ο μακαριστός καθηγητής της Λειτουργικής Ιωάννης Φουντούλης μνημονεύει πως πιθανόν η αλλαγή αυτή οφείλεται στην προσπάθεια εισαγωγής ευαγγελικών περικοπών από το κατά Μάρκον Ευαγγέλιο. Έτσι όμως τα εορτολογικά θέματα των Κυριακών αυτών στερήθηκαν το βιβλικό υπόβαθρο, που τους έδινε η ανάγνωση της παραβολής του Τελώνου και Φαρισαίου, του Ασώτου, του καλού Σαμαρείτου και του πλουσίου και του Λαζάρου, προερχόμενα από το Ευαγγέλιο του Λουκά.

Δεύτερος ίσως λόγος είναι η ανάπτυξη της τιμής και μνήμης των αγίων. Κατά την περίοδο της Τεσσαρακοστής απαγορεύεται ο εορτασμός της μνήμης των αγίων, λόγω του πένθιμου χαρακτήρα της περιόδου αυτής. Οι Κυριακές όμως καθώς και τα Σάββατα αποτελούν εξαίρεση, καθώς έχουν χαρακτήρα αναστάσιμο, ιδιαιτέρως δε η Κυριακή. Σε αυτές τις δύο λοιπόν ημέρες έπρεπε να μεταφερθεί η μνήμη ενός αγίου που συνέπιπτε ο εορτασμός του μία καθημερινή ημέρα της Σαρακοστής, πολύ περισσότερο όταν ο βίος και η δράση του αγίου ταίριαζε με την περίοδο και το πνεύμα της Τεσσαρακοστής.

Έτσι τις πρώτες Κυριακές της Τεσσαρακοστής εορτάζονται γεγονότα και πρόσωπα που δηλώνουν την νίκη της Αλήθειας έναντι της πλάνης και της αίρεσης. Πιθανόν και η εορτή της Σταυροπροσκυνήσεως να προέρχεται από μεταφορά της εορτής της ευρέσεως την 6η Μαρτίου στη μέση της Τεσσαρακοστής ως βακτηρία και υποστηριγμός του Χριστιανού στον πνευματικό του αγώνα. Τέλος μεταφέρεται η εορτή του αγίου Ιωάννου του Σιναΐτου (της κλίμακος) την Δ΄ των Νηστειών από την 30η Μαρτίου και η εορτή της Αγίας Μαρίας της Αιγυπτίας ως πρότυπο μετανοίας από την 1η Απριλίου την Ε΄ των Νηστειών.

Επομένως η Μεγάλη Τεσσαρακοστή μέσα από τη λειτουργική της πράξη έρχεται να δώσει στον άνθρωπο τα όπλα εκείνα τα πνευματικά ώστε μέσα από το σκοτάδι, στο οποίο έχουμε περιέλθει, με τον πνευματικό μας αγώνα να βρει Εκείνον, ο οποίος είναι ο φωτίζων και αγιάζων πάντα άνθρωπον, ερχόμενον εις τον κόσμον, ώστε να φωτισθεί και να ζεσταθεί και πάλι η ύπαρξη του και να αποκατασταθεί στο αρχαίο κάλλος.